

Έφηβοι έγγαμων και διαζευγμένων γονέων και ποιότητα της σχέσης με τους γονείς τους

Βασιλική Παππά

Εισαγωγή

Όταν οι κοινωνικοί επιστήμονες άρχισαν να μελετούν το διαζύγιο τη δεκαετία του '70, το αντιμετωπίζαν ως ένα σπάνιο και επώδυνο γεγονός. Θεωρώντας δεδομένο ότι το διαζύγιο αποτελεί τραυματική εμπειρία για όλους όσοι εμπλέκονται σε αυτό, άρχισαν να μελετούν τη δημιουργία προληπτικών μέτρων και να ασχολούνται ιδιαίτερα με τη βελτίωση των τεχνικών αντιμετώπισης αυτού του ιδιαίτερα αγχογόνου γεγονότος. Σήμερα, το διαζύγιο των γονέων αντιμετωπίζεται περισσότερο ως μετάβαση που οδηγεί στη διαφοροποίηση της δομής της οικογένειας και όχι στην κατάλυσή της (Christopoulos, 2001· Χατζηχρήστου, 1999).

Το διαζύγιο συνεπάγεται την παροχή της γονικής μέριμνας συνήθως στον ένα γονέα, τις περισσότερες φορές στη μητέρα. Οι Hetherington και συνεργάτες (1985) υποστηρίζουν ότι, όταν η μητέρα έχει τη συνδρομή του πατέρα στην ανατροφή και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, η αποκατάσταση του οικογενειακού ρυθμού μετά το διαζύγιο γίνεται πιο νωρίς, στο τέλος του πρώτου χρόνου, ενώ γενικά απαιτούνται 2-3 χρόνια για την επανάκτηση της αρχικής ισορροπίας της οικογένειας.

Μετά το διαζύγιο, ο βαθμός και η ποιότητα της αλληλεπίδρασης του παιδιού με το γονέα που φεύγει αλλάζει αναγκαστικά. Τα αποτελέσματα αρχικών ερευνών υποδηλώνουν ότι ο χωρισμός των γονέων έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση τόσο του βαθμού όσο και της ποιότητας επαφής των παιδιών με το γονέα που δεν αναλαμβάνει την επιμέλεια (Amato, 1987· Furstenberg & Nord, 1985). Τα παιδιά διαζευγμένων γονέων συνήθως δεν έχουν μία σταθερή και συχνή επικοινωνία με το γονέα που φεύγει από την οικογενειακή εστία, που είναι συνήθως ο πατέρας (Κογκίδου, 1995· Lopez, 1991).

Ωστόσο, άλλες έρευνες διατείνονται ότι το διαζύγιο επηρεάζει αρνητικά τη σχέση του παιδιού και με τους δύο γονείς (Amato & Booth, 1994). Γενικά, οι πατέρες και οι μητέρες έχουν περισσότερη δυσκολία όσον αφορά στο γονεϊκό τους ρόλο με το παιδί του αντίθετου φύλου. Συνεπώς, οι μητέρες έχουν καλύτερη σχέση με τις κόρες μετά το διαζύγιο απ' ό,τι με τους γιους,

ενώ με τους πατέρες συμβαίνει το αντίστροφο (Emery, 1999). Σύμφωνα με τον Emery (1999), ακόμη και αρκετά χρόνια μετά το διαζύγιο, οι σχέσεις γονέων-παιδιών είναι λιγότερο θετικές από τις αντίστοιχες σχέσεις γονέων-παιδιών μη διαζευγμένων οικογενειών.

Δεδομένου ότι ο πατέρας είναι ο γονέας που συνήθως δεν αναλαμβάνει την επιμέλεια των παιδιών, πολλές έρευνες έχουν στραφεί στη μελέτη της σχέσης του/των παιδιού/παιδιών με τον πατέρα. Γενικά, οι σύγχρονες έρευνες και η κλινική εμπειρία δείχνουν ότι η ποιότητα της επικοινωνίας με τον πατέρα είναι πιο σημαντική από τη συχνότητα και το βαθμό της (Κογκίδου, 1995). Οι σχετικές μελέτες υποδηλώνουν ότι η συχνή επικοινωνία με τον πατέρα δεν έχει απαραίτητα θετική επίδραση στη συμπεριφορά των παιδιών. Στην ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας που έκαναν οι Ainsato και Rezac (1994) βρέθηκε σε δεκαοκτώ (18) μελέτες ότι η προσαρμογή των παιδιών συσχετίζεται θετικά με τη συχνότητα της επαφής τους με το γονέα που δεν είχε την επιμέλεια. Αντιθέτως, εννέα (9) μελέτες δεν βρήκαν καμία σχέση και έξι (6) μελέτες βρήκαν ότι η συχνότητα επικοινωνίας συσχετίζεται θετικά με αύξηση προβλημάτων συμπεριφοράς στα παιδιά. Είναι πιθανόν ότι τα αποτελέσματα δεν είναι ομοιογενή, διότι η συχνότητα της επικοινωνίας δεν μπορεί να δώσει πλήρη εικόνα της σχέσης του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια με το/τα παιδί/παιδιά. Η συχνότητα επαφής και επικοινωνίας και η προσαρμογή του παιδιού πιθανώς διαμεσολαβούνται από άλλους παράγοντες, όπως είναι η ποιότητα της αλληλεπίδρασης πατέρα-παιδιού.

Οι Fine, Moreland και Schwebel (1983), εξετάζοντας τις μακροπρόθεσμες συνέπειες του διαζυγίου (οι γονείς είχαν χωρίσει 7 ή περισσότερα χρόνια) και αξιολογώντας τη διαφορική επίδραση του διαζυγίου στη σχέση μητέρας-γιου, μητέρας-κόρης, πατέρα-γιου και πατέρα-κόρης, βρήκαν ότι κατά μέσο όρο 10 χρόνια μετά το διαζύγιο και τα αγόρια και τα κορίτσια από διαζευγμένες οικογένειες είχαν λιγότερο θετικές σχέσεις με τους γονείς τους και ιδιαίτερα με τους πατέρες τους από τους εφήβους έγγαμων γονέων.

Σε μεταγενέστερη έρευνα από τους Fine, Worley και Schwebel (1986) τα αποτελέσματα υποδεικνύουν επίσης (όπως και στην προηγούμενη έρευνα των Fine et al., 1983) ότι οι συμμετέχοντες από διαζευγμένες οικογένειες αντιλαμβάνονται τη σχέση πατέρα-παιδιού λιγότερο θετικά από εκείνους που προέρχονται από οικογένειες έγγαμων γονέων. Πιθανόν, η σύγκρουση των μητέρων (οι οποίες είχαν την επιμέλεια) με τους πρώην συζύγους τους και η μη παροχή ευκαιριών σε αυτούς για συχνή επικοινωνία με τα παιδιά τους να συνεισέφερε σε μειωμένη εμπλοκή από την πλευρά των πατέρων.

Γενικά, σχετικά με τις μακροπρόθεσμες επιδράσεις του διαζυγίου στη σχέση γονέων-παιδιών, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν «τρίτες» μεταβλητές, όπως η συναισθηματική κατάσταση και ψυχική υγεία της μητέρας, η κοινωνική και οικονομική υποστήριξη που δέχεται, καθώς και ο αριθμός, η ηλικία και το φύλο των παιδιών (Emery, 1999· Hetherington, 1991). Υπάρχουν έρευνες που υποδηλώνουν ότι η καλή σχέση με τον ένα γονέα μπορεί να αντισταθμίσει τις αρνητικές συνέπειες του διαζυγίου (Amato & Rezac, 1994· Hetherington et al., 1985· Peterson & Zill, 1986). Ωστόσο χρειάζεται περισσότερη διερεύνηση των μεταβλητών που αφορούν οικογενειακές σχέσεις (π.χ. σύγκρουση των γονέων, ποιότητα σχέσης γονέων, ποιότητα σχέσης γονέων-παιδιών) πριν αξιολογηθούν κατάλληλα οι επιδράσεις του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να διερευνηθεί η συνάφεια μεταξύ της ποιότητας σχέσης γονέων-εφήβων με την οικογενειακή κατάσταση γονέων (έγγαμοι - διαζευγμένοι), το φύλο και το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων, καθώς και η συνάφεια των κλιμάκων του ερωτηματολογίου PCRS με μεταβλητές που αναφέρονται στην ποιότητα της σχέσης μεταξύ των γονέων και στην ποιότητα της σχέσης του εφήβου με τους βιολογικούς και τους θετούς του γονείς.

Μεθοδολογία της έρευνας

Δείγμα

Στην έρευνα συμμετείχαν 1.570 έφηβοι ηλικίας 15-16 ετών, όλοι τους μαθητές της Α' Λυκείου, που φοιτούσαν σε δημόσια σχολεία της πρωτεύουσας. Από αυτό το ευρύ δείγμα των 1.570 εφήβων, 166 μαθητές (10,6%) προέρχονταν από διαζευγμένες οικογένειες, οι γονείς των οποίων είχαν χωρίσει τουλάχιστον δύο χρόνια πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας. Οι έφηβοι αυτοί ελέγχθηκαν ως προς κάποιες μεταβλητές με άλλους 166 εφήβους των οποίων οι γονείς ήταν έγγαμοι, σύμφωνα με τα ακόλουθα κριτήρια: εθνικότητα, φύλο παιδιού, ηλικία παιδιού, επίπεδο εκπαίδευσης μητέρας, επίπεδο εκπαίδευσης πατέρα, αριθμός αδελφών, επάγγελμα μητέρας και επάγγελμα πατέρα. Τόσο η ομάδα εφήβων διαζευγμένων γονέων όσο και η ομάδα εφήβων έγγαμων γονέων αποτελούνταν από 68 (41%) αγόρια και 98 (59%) κορίτσια. Αυτοί οι 332 μαθητές, οι οποίοι επελέγησαν, αποτέλεσαν και το τελικό δείγμα της έρευνας.

Μέσα συλλογής δεδομένων

Για την αξιολόγηση των σχέσεων των εφήβων με τους γονείς τους χορηγήθηκε στους εφήβους το «Ερωτηματολόγιο για τη Σχέση Γονέων-Παιδιών» (Parent-Child Relationship Survey-PCRS) των M. Fine και συνεργατών (1983). Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελείται από 24 ερωτήσεις που αξιολογούν τη σχέση του εφήβου με τον πατέρα του (Ερωτηματολόγιο για τον Πατέρα - Father Scale) και 24 ερωτήσεις που αξιολογούν τη σχέση του εφήβου με τη μητέρα του (Ερωτηματολόγιο για τη Μητέρα - Mother Scale). Συγκεκριμένα, το ερωτηματολόγιο αξιολογεί: την *ψυχολογική εγγύτητα* ανάμεσα στον έφηβο και τον κάθε γονέα ξεχωριστά, την *εμπιστοσύνη* του εφήβου προς τους γονείς του, τη *σαφήνεια* με την οποία ο έφηβος κατανοεί το ρόλο που παίζει ο κάθε γονέας στη ζωή του, το *θυμό* που τυχόν νιώθει το παιδί για τους γονείς του, την *επικοινωνία* μεταξύ γονέων-παιδιού, το *σεβασμό* του εφήβου προς τους γονείς του και την *επιρροή* του κάθε γονέα στη ζωή του παιδιού.

Τα ερωτήματα απαντώνται σε 7-βάθμια κλίμακα τύπου Likert από το 1 (καθόλου) έως το 7 (πάρα πολύ). Η τελική βαθμολογία προκύπτει από το άθροισμα όλων των απαντήσεων (τόσο για την κλίμακα του πατέρα όσο και της μητέρας) και μπορεί να κυμανθεί από 24 έως 168 για κάθε κλίμακα. Οι 24 ερωτήσεις παρουσιάζουν εγκυρότητα όσον αφορά στα θέματα τα οποία σχεδιάστηκαν να εκτιμήσουν. Όσον αφορά στην κλίμακα του πατέρα, οι ερωτήσεις ομαδοποιούνται σε τέσσερις υποκλίμακες: Πατρική Στοργή, Πατρική Συμμετοχή, Επικοινωνία και Θυμός. Η εσωτερική αξιοπιστία (Cronbach α) για τις τρεις πρώτες είναι 0,93, 0,94 και 0,89 αντίστοιχα, ενώ η τέταρτη περιλαμβάνει μόνο μία ερώτηση. Σχετικά με την κλίμακα της μητέρας, οι ερωτήσεις ομαδοποιούνται σε τέσσερις υποκλίμακες: Μητρική Στοργή, Έχθρα/Σύγχυση Ρόλου, Αναγνώριση και Επικοινωνία. Η εσωτερική αξιοπιστία (Cronbach α) για τις τέσσερις αυτές υποκλίμακες είναι 0,94, 0,61 0,84 και 0,88 αντίστοιχα (Fine et al., 1983).

Μερικές αντιπροσωπευτικές ερωτήσεις του ερωτηματολογίου PCRS:

1. Πόσο χρόνο νιώθεις ότι περνάς με τη μητέρα σου;
(1=σχεδόν καθόλου, 7=πάρα πολύ)
2. Πόσο εμπιστεύεσαι τη μητέρα σου;
(1=σχεδόν καθόλου, 7=πάρα πολύ)

8. Πόσο άνετα θα μιλούσες στη μητέρα σου για ένα πρόβλημά σου στο σχολείο;
(1=σχεδόν καθόλου, 7=πάρα πολύ)

13. Πόσο συχνά θυμώνεις με τη μητέρα σου;
(1=σχεδόν καθόλου, 7=πάρα πολύ)
(Οι ίδιες ακριβώς ερωτήσεις ισχύουν και για τον πατέρα)

Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε και προσαρμόστηκε στην ελληνική γλώσσα από ομάδα ειδικευμένων παιδοψυχολόγων και ελέγχθηκε με τη μέθοδο της αντίστροφης μετάφρασης.

Τέλος, χορηγήθηκε: α) ένα ερωτηματολόγιο με δημογραφικά στοιχεία (φύλο, ηλικία, εθνικότητα, επίπεδο εκπαίδευσης πατέρα, επίπεδο εκπαίδευσης μητέρας, επάγγελμα πατέρα, επάγγελμα μητέρας, οικογενειακή κατάσταση γονέων και φύλο και ηλικία αδελφών), καθώς και β) ένα ερωτηματολόγιο που περιλάμβανε δημογραφικά στοιχεία του διαζυγίου: έτος διαζυγίου, συχνότητα επαικοινωνίας του παιδιού με το γονέα που δεν είχε την επιμέλεια, αν ξαναπαντρεύτηκε ο πατέρας ή η μητέρα μετά το διαζύγιο και πώς θα αξιολογούσε τη σχέση του με τη θετή μητέρα ή το θετό πατέρα (από το 1=πολύ κακή έως το 7=πολύ καλή) και τέλος, αν θεωρεί ο/η έφηβος ότι μετά το διαζύγιο άλλαξε η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της οικογένειάς του. Επίσης, το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο περιλάμβανε μεταβλητές που αφορούν στην επίδραση του διαζυγίου στις οικογενειακές σχέσεις: πώς αξιολογεί ο/η έφηβος τη σχέση των γονέων του μετά το διαζύγιο και πώς την αξιολογούσε πριν από το διαζύγιο, καθώς επίσης και πώς χαρακτηρίζει τη σχέση με τη μητέρα και τον πατέρα του/της μετά το διαζύγιο (από το 1=πολύ κακή έως το 7=πολύ καλή). Και τα δύο παραπάνω ερωτηματολόγια δημιουργήθηκαν για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας.

Διαδικασία

Η συλλογή του ερευνητικού υλικού έγινε κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους και σε διδακτική ώρα που παραχωρήθηκε από τις διευθύνσεις των σχολείων. Τα ερωτηματολόγια χορηγήθηκαν στους μαθητές και τις μαθήτριες της Α' Λυκείου οι οποίοι κατόπιν συγκρότησαν τις δύο ερευνητικές ομάδες, η πρώτη που αποτελείται από εφήβους των οποίων οι γονείς είναι έγγαμοι και η δεύτερη που αποτελείται από εφήβους των οποίων οι γονείς είναι διαζευγμένοι για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των δύο ετών, διότι σύμ-

φωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, τα δύο πρώτα χρόνια μετά το διαζύγιο αποτελούν περίοδο αναταραχής και αναστάτωσης για όλα τα μέλη της οικογένειας (Hetherington et al., 1985).

Τα ερωτηματολόγια χορηγήθηκαν ομαδικά μέσα στην αίθουσα του κάθε τμήματος. Η συμμετοχή όλων των εφήβων στην έρευνα ήταν ανώνυμη και προαιρετική.

Αποτελέσματα

Υπολογίστηκαν οι μέσοι όροι των δύο υποκλίμακων του ερωτηματολογίου PCRS, δηλαδή οι μέσοι όροι της υποκλίμακας που αναφέρεται στη σχέση του/της εφήβου με τη μητέρα και της υποκλίμακας που αναφέρεται στη σχέση με τον πατέρα. Η στατιστική σημαντικότητα των διαφορών των μέσων όρων υπό την επίδραση ανεξάρτητων κατηγορικών μεταβλητών (οικογενειακή κατάσταση, φύλο εφήβων, επίπεδο εκπαίδευσης γονέων) έγινε με τη μέθοδο της πολυμεταβλητής ανάλυσης διακύμανσης (MANOVA). Όταν οι ανεξάρτητες μεταβλητές αφορούσαν αριθμητικά δεδομένα, υπολογίστηκε η συνάφειά τους (δείκτες Pearson r) με τις υποκλίμακες του ερωτηματολογίου PCRS.

Οικογενειακή κατάσταση. Σύμφωνα με το πολυμεταβλητό κριτήριο Wilks' Lambda, η επίδραση της οικογενειακής κατάστασης στους μέσους όρους της βαθμολογίας στην κλίμακα PCRS είναι στατιστικώς σημαντική, $F(2, 303)=9,04$, $p<0,001$. Το μέγεθος της επίδρασης αυτής είναι μάλλον χαμηλό, εφόσον 6% της διασποράς των υποκλιμάκων PCRS οφείλεται στην επίδραση της οικογενειακής κατάστασης γονέων.

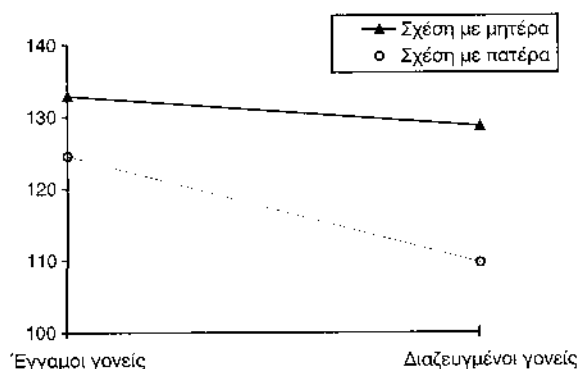
Σε επίπεδο μονομεταβλητής ανάλυσης, οι διαφορές των μέσων όρων εντοπίζονται στην υποκλίμακα που αφορά στη σχέση με τον πατέρα, όπου οι έφηβοι από έγγαμους γονείς, $M.O.=124,5$, σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο απ' ό,τι οι έφηβοι από διαζευγμένους γονείς, $M.O.=109,7$, $F(1, 304)=17,68$, $p<0,001$ (Πίν. 1). Η επίδραση της οικογενειακής κατάστασης γονέων στη σχέση με τη μητέρα είναι στατιστικώς ασήμαντη (Πίν. 1).

Πίνακας 1.

Ανάλυση διακύμανσης και μέσοι όροι της κλίμακας PCRS (σχέση του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα) ως προς την οικογενειακή κατάσταση

Κλίμακα PCRS	Οικογενειακή κατάσταση		
	Έγγαμοι γονείς	Διαζευγμένοι γονείς	F-τιμή (d.f.=1,304)
Σχέση με τη μητέρα	132,9	128,7	2,85
Σχέση με τον πατέρα	124,5	109,7	17,68***

* Σημείωση: d.f.: Βαθμοί ελευθερίας * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

Σχήμα 1

Μέσοι όροι της κλίμακας PCRS (σχέση του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα) ως προς την οικογενειακή κατάσταση

Φύλο. Σύμφωνα με το πολυμεταβλητό κριτήριο Wilks' Lambda, η επίδραση του φύλου του εφήβου στους μέσους όρους της βαθμολογίας στην κλίμακα PCRS είναι στατιστικώς σημαντική, $F(2, 303)=8,41, p < 0,001$. Το μέγεθος της επίδρασης αυτής είναι μάλλον χαμηλό, εφόσον 5% της διασποράς των υποκλιμάκων PCRS οφείλεται στην επίδραση του φύλου του εφήβου.

Σε επίπεδο μονομεταβλητής ανάλυσης, οι διαφορές των μέσων όρων εντοπίζονται και πάλι στην υποκλίμακα που αφορά στη σχέση με τον πατέρα, όπου τα αγόρια, $M.O.=122,7$, σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο απ' ό,τι τα κορίτσια, $M.O.=111,5$, $F(1, 304)=10,14, p < 0,01$. Αντιθέτως, η επίδραση του φύλου στη σχέση με τη μητέρα είναι στατιστικώς ασήμαντη (Πίν. 2).

Πίνακας 2.

Ανάλυση διακύμανσης για μέσοι όροι της κλίμακας PCRS (σχέση του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα) ως προς το φύλο του εφήβου

Κλίμακα PCRS	Φύλο εφήβου		F-τιμή (d.f. = 1,304)
	Αγόρι	Κορίτσι	
Σχέση με τη μητέρα	128,6	133,0	3,02
Σχέση με τον πατέρα	122,7	111,5	10,14**

* Σημείωση: d.f.: Βαθμοί ελευθερίας * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

Δεν διαπιστώθηκε στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση της οικογενειακής κατάστασης και του φύλου στους μέσους όρους της κλίμακας PCRS για τη σχέση του εφήβου είτε με τον πατέρα είτε με τη μητέρα.

Επίπεδο εκπαίδευσης πατέρα. Όπως έδειξε το πολυμεταβλητό κριτήριο Wilks' Lambda, η επίδραση του επιπέδου εκπαίδευσης του πατέρα στους μέσους όρους της βαθμολογίας στην κλίμακα PCRS είναι στατιστικώς σημαντική, $F(2, 300) = 12,93$, $p < 0,001$. Το μέγεθος της επίδρασης αυτής είναι μάλλον χαμηλό, εφόσον 8% της διασποράς των υποκλιμάκων PCRS οφείλεται στην επίδραση του επιπέδου εκπαίδευσης του πατέρα.

Σε επίπεδο μονομεταβλητής ανάλυσης, οι διαφορές των μέσων όρων εντοπίζονται στην υποκλίμακα που αφορά στη σχέση με τη μητέρα, $F(2,301) = 3,10$, $p < 0,05$. Οι έφηβοι με πατέρες αποφοίτους Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, $M.O. = 135,1$, σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο απ' ό,τι οι έφηβοι με πατέρες αποφοίτους υποχρεωτικής εκπαίδευσης, $M.O. = 133,9$ και οι έφηβοι με πατέρες αποφοίτους Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, $M.O. = 128,5$ (Scheffe) (Πίν. 3). Η επίδραση του επιπέδου εκπαίδευσης του πατέρα στη σχέση του εφήβου με τον πατέρα είναι στατιστικώς ασήμαντη (Πίν. 3).

Διαπιστώθηκε στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση της οικογενειακής κατάστασης και του επιπέδου εκπαίδευσης του πατέρα στους μέσους όρους της κλίμακας PCRS για τη σχέση του εφήβου με τον πατέρα, $F(2, 301) = 3,75$, $p < 0,05$. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 2, οι μέσοι όροι που αξιολογούν τη σχέση του εφήβου με τον πατέρα είναι υψηλότεροι για τους εφήβους με έγγαμους πατέρες, ιδιαίτερα όταν ο πατέρας είναι απόφοιτος Δευτεροβάθμιας ή

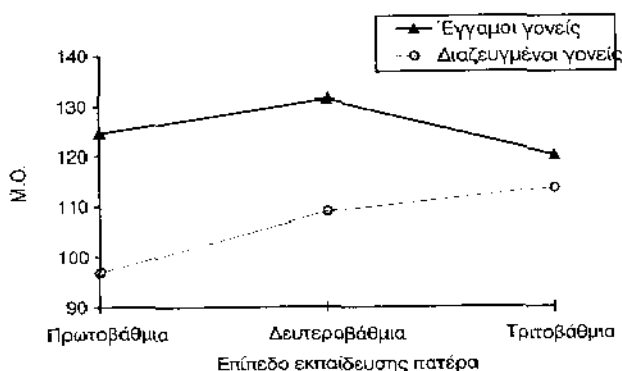
Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Όταν ο πατέρας είναι απόφοιτος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης οι διαφορές των μέσων όρων αξιολόγησης της σχέσης του εφήβου με τον πατέρα είναι μικρότερες ανάμεσα στους έγγαμους και τους διαζευγμένους γονείς.

Πίνακας 3.

Ανάλυση διαζύγιανσης και μέσοι όροι της κλίμακας PCRS (σχέση του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα) ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα

Κλίμακα PCRS	Επίπεδο εκπαίδευσης πατέρα			F-τιμή (d.f.=2,301)
	Υποχρεωτική	Δευτεροβάθμια	Τριτοβάθμια	
Σχέση με τη μητέρα	133,9	135,1	128,5	3,10*
Σχέση με τον πατέρα	110,8	120,2	116,8	1,86

* Σημείωση: d.f.: Βαθμοί ελευθερίας * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$.

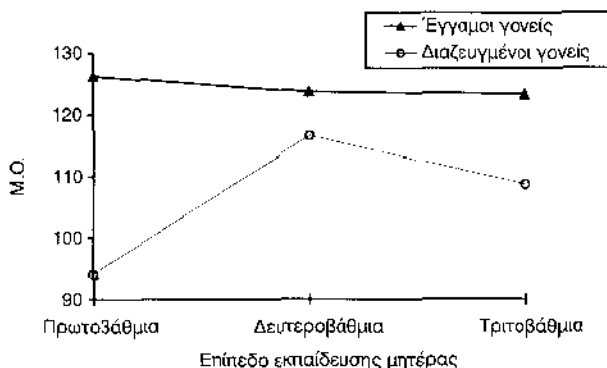

Σχήμα 2.

Αλληλεπίδραση της οικογενειακής κατάστασης και του επιπέδου εκπαίδευσης του πατέρα στους μέσους όρους της κλίμακας PCRS για τη σχέση του εφήβου με τον πατέρα

Επίπεδο εκπαίδευσης μητέρας. Όπως έδειξε η MANOVA, η επίδραση του επιπέδου εκπαίδευσης της μητέρας είναι στατιστικώς ασήμαντη. Ωστόσο, διαπιστώθηκε στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση της οικογενειακής κατάστασης και του επιπέδου εκπαίδευσης της μητέρας στους μέσους όρους της κλίμακας PCRS για τη σχέση του εφήβου με τον πατέρα, $F(2,$

302)=3,50, $p<0,05$. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 3, οι μέσοι όροι που αξιολογούν τη σχέση με τον πατέρα είναι υψηλότεροι για τους εφήβους με έγγαμους πατέρες όταν η μητέρα είναι απόφοιτη Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Όταν η μητέρα είναι απόφοιτη Δευτεροβάθμιας ή Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης οι διαφορές των μέσων όρων αξιολόγησης της σχέσης με τον πατέρα είναι αρκετά μικρότερες ανάμεσα σε έγγαμους και διαζευγμένους γονείς.

Σχήμα 3.

Αλληλεπίδραση της οικογενειακής κατάστασης και του επιπέδου εκπαίδευσης της μητέρας στους μέσους όρους της κλίμακας PCRS για τη σχέση του εφήβου με τον πατέρα

Ο Πίνακας 4 δείχνει τη συνάφεια (Pearson r) της κλίμακας PCRS (σχέση του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα) με μεταβλητές που αναφέρονται στην ποιότητα της σχέσης μεταξύ των γονέων. Βρέθηκε ότι η σχέση του εφήβου με τον πατέρα, όπως αξιολογήθηκε από την κλίμακα PCRS, εμφανίζει γενικά υψηλότερη συνάφεια με την ποιότητα της σχέσης μεταξύ των γονέων τώρα ($r=0,36$), πριν από το διαζύγιο ($r=0,42$) και μετά το διαζύγιο ($r=0,47$), απ' ό,τι η σχέση του εφήβου με τη μητέρα στην κλίμακα PCRS, η οποία εμφανίζει χαμηλή συνάφεια μόνο με την ποιότητα της σχέσης των γονέων τώρα ($r=0,19$). Η κατεύθυνση των συναφειών του πίνακα είναι θετική. Τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι όσο θετικότερα αξιολογείται η υποκλίμακα του PCRS «σχέση του εφήβου με τον πατέρα», τόσο θετικότερα αξιολογείται η σχέση των γονέων τώρα, πριν και μετά το διαζύγιο. Ενώ όσον αφορά στη σχέση του εφήβου με τη μητέρα, τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι όσο θετικότερα αξιολογείται η εν λόγω υποκλίμακα, τόσο θετικότερα αξιολογείται η σχέση των γονέων τώρα.

Πίνακας 4.

Συνάφεια (Pearson r) της κλίμακας PCRS (σχέση του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα) με μεταβλητές που αναφέρονται στην ποιότητα της σχέσης μεταξύ των γονέων

Κλίμακα PCRS	Σχέση των γονέων τώρα	Σχέση των γονέων πριν το διαζύγιο	Σχέση των γονέων μετά το διαζύγιο
Σχέση με τη μητέρα	0,19**	0,04	0,14
Σχέση με τον πατέρα	0,36**	0,42**	0,47**

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Στον Πίνακα 5 παρουσιάζεται η συνάφεια (Pearson r) της κλίμακας PCRS (σχέση του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα) με μεταβλητές που αναφέρονται στην ποιότητα της σχέσης του εφήβου με τους βιολογικούς και τους θετούς γονείς, όπως αυτή αξιολογείται από τον ίδιο τον έφηβο. Όπως φαίνεται από τον πίνακα αυτό, η σχέση με τον πατέρα, όπως μετρήθηκε με την κλίμακα PCRS, εμφανίζει και πάλι γενικά υψηλότερη συνάφεια με την ποιότητα της σχέσης του εφήβου με το θετό του πατέρα ($r=0,47$), τη θετή του μητέρα ($r=0,34$) και τον βιολογικό του πατέρα ($r=0,72$), απ' ό,τι η σχέση με τη μητέρα της κλίμακας PCRS. Η σχέση με τη μητέρα, όπως αξιολογείται από την κλίμακα PCRS, εμφανίζει μόνο ένα δείκτη στατιστικά σημαντικό, τη «σχέση με τη βιολογική μητέρα» ($r=0,46$), όπως είναι αναμενόμενο. Η κατεύθυνση των συναφειών του πίνακα είναι θετική. Συνεπώς, όσο θετικότερα αξιολογείται η υποκλίμακα του PCRS «Σχέση με τον πατέρα», τόσο θετικότερα αξιολογείται η σχέση με τον βιολογικό και τον θετό πατέρα, καθώς και η σχέση με τη θετή μητέρα. Επιπλέον, όσο πιο θετικά αξιολογείται η υποκλίμακα του PCRS «Σχέση με τη μητέρα», τόσο πιο θετικά αξιολογείται η σχέση του εφήβου με τη βιολογική του μητέρα.

Πίνακας 5.

Συνάφεια (Pearson r) της κλίμακας PCRS (σχέση του εφήβου με τη μητέρα και τον πατέρα) με μεταβλητές που αναφέρονται στην ποιότητα της σχέσης του εφήβου με τους βιολογικούς και τους θετούς γονείς

Κλίμακα PCRS	Σχέση με τη βιολογική μητέρα	Σχέση με τον βιολογικό πατέρα	Σχέση με τη θετή μητέρα	Σχέση με τον θετό πατέρα
Σχέση με τη μητέρα	0,46**	-0,05	-0,20	0,27
Σχέση με τον πατέρα	0,04	0,72**	0,34*	0,47**

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Συζήτηση - Συμπεράσματα

Οι έφηβοι έγγαμων γονέων εμφανίζονται να αξιολογούν πιο θετικά τη σχέση με τον πατέρα τους απ' ό,τι οι έφηβοι από διαζευγμένους γονείς. Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας συμφωνούν με τα ευρήματα προηγούμενων ερευνών (Fine et al., 1983· Fine et al., 1986· Parish & Wigle, 1985). Το εύρημα αυτό ήταν αναμενόμενο, δεδομένου ότι ο πατέρας είναι ο γονέας ο οποίος συνήθως δεν αναλαμβάνει την επιμέλεια των παιδιών (τόσο στη χώρα μας όσο και σε άλλες χώρες), γεγονός που σχετίζεται άμεσα με τη συχνότητα και τη σταθερότητα της επικοινωνίας που διατηρεί με το παιδί/τα παιδιά του (Amato, 1987· Furstenberg & Nord, 1985· Κογκίδου, 1995· Lopez, 1991· Χατζηχρήστου, 1999).

Σχετικά με το φύλο, δεν βρέθηκε διαφοροποίηση της σχέσης αγοριών και κοριτσιών με τους γονείς τους, είτε προέρχονται από διαζευγμένες οικογένειες είτε όχι, αντίθετα με προγενέστερες έρευνες (Emery, 1999· Fine et al., 1986).

Όσον αφορά στο επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα, βρέθηκε ότι οι έφηβοι με πατέρες αποφοίτους Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο στην υποκλίμακα που αξιολογεί τη σχέση με τη μητέρα απ' ό,τι οι έφηβοι με πατέρες αποφοίτους υποχρεωτικής εκπαίδευσης ή με πατέρες αποφοίτους Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Επίσης βρέθηκε ότι η σχέση του εφήβου με τον πατέρα είναι καλύτερη, για τους εφήβους έγγαμων γονέων, ιδιαίτερα όταν οι πατέρες είναι απόφοιτοι Δευτεροβάθμιας ή Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Το αποτέλεσμα αυτό δεν συμφωνεί με μελέτη στην οποία βρέθηκε ότι οι υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου πατέρες περνούν πολύ περισσότερο χρόνο με τα παιδιά τους και συνεπώς έχουν καλύτερη επικοινωνία με αυτά (Furstenberg et al., 1983). Σύμφωνα με τα δεδομένα της παρούσας μελέτης, είναι πιθανόν ότι οι έγγαμοι πατέρες, οι οποίοι είναι περισσότερο παρόντες, διατηρούν καλύτερη σχέση με τους εφήβους, ιδιαίτερα όταν δεν είναι υψηλού μορφωτικού επιπέδου, με αποτέλεσμα να αποδεικνύονται περισσότερο επαρκείς στον γονεϊκό τους ρόλο.

Επιπλέον, η σχέση των εφήβων έγγαμων γονέων είναι καλύτερη με τον πατέρα, ειδικά όταν οι μητέρες είναι απόφοιτες Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Τίως το εύρημα αυτό να υποδηλώνει μία προτίμηση των εφήβων για το παραδοσιακό μοντέλο οικογένειας, που θέλει τη γυναίκα να διαδραματίζει έναν παραδοσιακό-συντηρητικό ρόλο ως σύζυγος και μητέρα, ή απλώς να απεικονίζει ένα τμήμα της ελληνικής πραγματικότητας που ανθίσταται στις μεταβολές των καιρών.

Η σχέση του εφήβου με τον πατέρα επίσης σχετίζεται με την ποιότητα της σχέσης των γονέων (τώρα, πριν και μετά το διαζύγιο). Εφόσον, όπως προείπαμε, ο πατέρας είναι συνήθως αυτός που δεν αναλαμβάνει την επιμέλεια των παιδιών μετά το διαζύγιο και επίσης αυτός που συνήθως φεύγει από την οικογενειακή εστία, όταν διατηρεί καλή σχέση και επικοινωνία με τη μητέρα, ιδιαίτερα μετά το διαζύγιο, η καλή αυτή σχέση θα επενεργεί θετικά σε όλες τις οικογενειακές σχέσεις εν γένει και θα συμβάλλει ουσιαστικά στη δημιουργία ενός θετικού οικογενειακού κλίματος.

Επιπλέον, ο ρόλος του πατέρα είναι πιθανό να διαδραματίζει περισσότερο ρυθμιστικό και καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της σχέσης του εφήβου με τους θετούς του γονείς. Η καλή σχέση του εφήβου με τον πατέρα σχετίζεται με μία καλή σχέση με τη νέα σύντροφο του πατέρα του, αλλά και με τον νέο σύντροφο της μητέρας του. Αν η σχέση του/της εφήβου με τον πατέρα του/της είναι καλή, η πιθανή θετή μητέρα γίνεται εύκολα αποδεκτή, όπως επίσης και ο πιθανός θετός πατέρας, ο οποίος έρχεται συχνά να πάρει τη θέση του πατέρα στη δομή της οικογένειας και με τον οποίο τις περισσότερες φορές ο/η έφηβος συμβιώνει.

Τα παραπάνω ευρήματα υποδεικνύουν τη σημασία της σχέσης του εφήβου με τον πατέρα, η οποία διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη ζωή των εφήβων και η οποία φαίνεται να συσχετίζεται ιδιαίτερα με την οικογενειακή κατάσταση των γονέων και συμφωνούν με προηγούμενες μελέτες (Fine et al., 1983, 1986).

Είναι γεγονός ότι θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στη δημιουργία και την εφαρμογή προληπτικών προγραμμάτων, αλλά και προγραμμάτων παρέμβασης, που να απευθύνονται σε παιδιά και εφήβους και τα οποία μπορούν να λάβουν χώρα πριν, κατά τη διάρκεια και μετά το χωρισμό των γονέων τους, έτσι ώστε να διευκολύνουν τη μετάβασή τους στη νέα κατάσταση και την προσαρμογή τους και να προωθήσουν στον μέγιστο δυνατό βαθμό την ποιότητα της σχέσης παιδιών και εφήβων με τους γονείς τους.

Πιο συγκεκριμένα, τα προγράμματα παρέμβασης που μπορούν να λάβουν χώρα μετά το διαζύγιο στο πλαίσιο του σχολείου μπορούν να προωθήσουν ιδιαίτερα τη σχέση των εφήβων διαζευγμένων γονέων με τους γονείς τους και ιδιαίτερα με τους πατέρες τους. «Η ψυχολογική υποστήριξη και τα προγράμματα συμβουλευτικής παρέμβασης για τα παιδιά χωρισμένων γονέων στο σχολείο μπορούν να σχεδιαστούν και να εφαρμοστούν σε επίπεδο πρωτογενούς, δευτερογενούς ή τριτογενούς πρόληψης» (Χατζηχρήστου, 1999: 214). Τα προγράμματα αυτά μπορούν να βοηθήσουν τους εφήβους να

αποσαφηνίσουν τα σχετικά με το διαζύγιο θέματα, όπως επίσης και να αναπτύξουν στρατηγικές αντιμετώπισης (Χατζηχρήστου, 1999). Αντίστοιχα προγράμματα προληπτικής συμβουλευτικής και ψυχολογικής υποστήριξης απευθύνονται και προς τους διαζευγμένους γονείς και μπορούν να λειτουργήσουν στα πλαίσια των Σχολών Γονέων (Παππά, 2002).

Συνοψίζοντας, τα ευρήματα της παρούσας μελέτης υποδεικνύουν την ανάγκη διεξαγωγής περαιτέρω ερευνών όσον αφορά στη σχέση της ποιότητας σχέσης γονέων-εφήβων και της οικογενειακής κατάστασης των γονέων. Ιδιαίτερα όσον αφορά στους εφήβους, είναι απαραίτητο οι ερευνητικές προσπάθειες να απευθυνθούν και σε άλλες ηλικιακές ομάδες (το δείγμα της συγκεκριμένης έρευνας αποτελούνταν εξ ολοκλήρου από μαθητές της Α' Λυκείου). Επιπλέον, θα είναι ιδιαίτερα χρήσιμο οι μελλοντικές έρευνες να συλλέξουν πληροφορίες και από γονείς, όπως επίσης και να απευθυνθούν σε εφήβους και εκτός της περιοχής της πρωτεύουσας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amato, P. R. (1987). "Family processes in one-parent, stepparent, and intact families: The child's point of view", *Journal of Marriage and the Family*, 49, 327-337.
- Amato, P. R. & Booth, A. (1996). "A prospective study of divorce and parent-child Relationships", *Journal of Marriage and the Family*, 58, 356-365.
- Amato, P. R. & Rezac, S. J. (1994). "Contact with nonresident parents, interparental conflict, and children's behavior", *Journal of Family Issues*, 15, 191-207.
- Christopoulos, A. (2001). "Relationships between parents' marital status and University students' mental health, views of mothers and views of fathers: A study in Bulgaria", *Journal of Divorce & Remarriage*, 34(3/4), 179-190.
- Emery, R. E. (1999). *Marriage, divorce, and children's adjustment* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Fine, M., Moreland, I. & Schwebel, A. (1983). "Long-Term Effects of Divorce on Parent-Child Relationships", *Developmental Psychology*, 19(5), 703-713.
- Finc, M. A., Worley, S. & Schwebel, A. I. (1986). "The Effects of Divorce on Parent-Child Relationships", *Journal of Social Behavior and Personality*, 1(3), 451-463.
- Furstenberg, F. F. & Nord, C. W. (1985). "Parenting apart: Patterns of child rearing after marital disruption", *Journal of Marriage and the Family*, 47, 893-904.
- Furstenberg, F. F., Peterson, J. L., Nord, C. W. & Zill, L. N. (1983). "The life course of children of divorce: Marital disruption and parental contact", *American Sociological Review*, 48, 656-668.
- Hetherington, E. M. (1979). "Divorce. A child's perspective", *American Psychologist*, 34(10), 851-858.
- Hetherington, E. M. (1991). "Families, lies, and videotapes. Presidential address to the meeting of the Society for Research on Adolescence, Atlanta, GA, 1990", *Journal of Research on Adolescence*, 1, 323-343.

- Hetherington, E. M., Cox, M. & Cox, R. (1985). "Long-term effects of divorce and remarriage on the adjustment of children", *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24(5), 518-530.
- Κοργιάδου, Δ. (1995). *Μονογονεϊκές οικογένειες. Πραγματικότητα - Προοπτικές - Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνη.
- Lopez, F. G. (1981). "The impact of parental divorce on college students", *New Directions for Student Services*, 54, 19-33.
- Παππά, Β. (2002). «Εκπαίδευση και ψυχολογική υποστήριξη διαζευγμένων γονέων στα πλαίσια των Σχολών Γονέων», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 78, 81-85.
- Parish, T. S. & Wigle, S. E. (1985). "A longitudinal study of the impact of parental divorce on adolescents' evaluations of self and parents", *Adolescence*, 20, 239-244.
- Peterson, J. L. & Zill, N. (1986). "Marital disruption, parent-child relationships, and behavior problems in children", *Journal of Marriage and the Family*, 48, 295-307.
- Χατζηχρήστου, Χ. Γ. (1999). *Ο χωρισμός των γονέων το διαζύγιο και τα παιδιά*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Abstract

The present study investigated the relationship between parents' marital status and the quality of parent-child relationship. 166 adolescents from intact and 166 from divorced families completed: a) the Parent-Child Relationship Survey (Fine, 1983), b) a questionnaire about their parents' relationship and their own relationship with each one of their parents, and finally, c) a questionnaire about demographics. The results suggest that adolescents from intact families have a better relationship with their father than their counterparts, especially when their father is a high school or elementary school graduate.

Βασιλική Σ. Παππά

Δρ. Ψυχολόγος, Υπεύθυνη Επιστημονικής Επιτροπής του Πανελληνίου
Συνδέσμου Σχολών Γονέων
Επιστημονική Συνεργάτις ΤΕΙ Αθηνών
Ερμού 3, 162 33 Βύρωνα
τηλ.: 210-7647872
e-mail: vaspap2@otenet.gr, sxolessgoneon@in.gr